

השקעה כספית בכיבוד הורים א

א. נמשיך במסענו במרחבי חובת ההשקעה הכספית במצוות ונתבונן בחובת ההשקעה הכספית במצוות כיבוד הורים. התורה מצווה על האדם לכבד את הוריו (שמות כ, יב):
כבד את אביך ואת אמך למען יארכון ימיך על האדמה אשר ה' אלהיך נתן לך.
מהו כבוד? מה כלול במצוה זו? על מה מצווה התורה? עונה על כך הברייתא (קידושין לא):
ת"ר: איזהו מורא, ואיזהו כיבוד?... כיבוד - מאכיל ומשקה, מלביש ומכסה, מכניס ומוציא.
אדם מצווה אפוא כחלק מהמצוה לכבד את הוריו להאכילם ולהשקותם. מהי משמעות המצוה?
האם התורה מצווה בכך בעצם על האדם לפרנס את הוריו? ואולי היא מצווה רק לטרוח בגופו
למענם, להכין להם אוכל מכספם, אך לא לפרנסם מכספו? רבותינו האמוראים נחלקו בשאלה זו
(קידושין לב):
משל מי? רב יהודה אמר: משל בן, רב נתן בר אושעיא אמר: משל אב.

מהי המחלוקת? חשוב היטב: מהי סברת רב נתן? מדוע 'משל אב' ולא 'משל בן'?

רב יהודה סבור שכאשר התורה מצווה על כיבוד הורים, 'איזהו כיבוד מאכיל ומשקה', היא מצווה לדאוג
לפרנסתם. רב נתן חולק עליו, ולהבנתו התורה מצווה על טרחת הגוף, למשל להכין אוכל שנקנה בכספם של
ההורים, אך היא לא מצווה על האדם לפרנס את הוריו מכספו.

ב. רב נתן סבור אפוא שאדם אינו מצווה לקנות להוריו אוכל מכספו, אלא עליו רק לטרוח בגופו
ולהכין להם אוכל שנקנה בכספם. מה יאמר רב נתן כאשר להורים אין כסף? האם אז גם הוא יודה
שהמצווה לכבד את ההורים, 'איזהו כבוד מאכיל ומשקה', היא לתמוך בהם כלכלית ולא להניח
להם לחזור על הפתחים? הרי"ף כותב (קידושין יג. בדפי הרי"ף):
משל מי רב יהודה אמר משל בן רב הושעיא אמר משל אב. אורו ליה רבנן לר' ירמיה ואמרי לה
לבריה דרבי ירמיה כמאן דאמר משל אב. והיכא דרויח הבן והאב לית ליה כייפינן ליה לבן
ושקלינן מיניה בתורת צדקה ויהבינן לאבוה כי הא דרבא כפייה לרב נתן בר אמי ואפיק מיניה
ארבע מאה זוזי לצדקה וכן שדרו ממתבתא.

דייק היטב בדברי הרי"ף. מהי תשובתו לשאלתנו?

לדבריו, כאשר אין לאב כסף כופים את הבן וגובים ממנו 'בתורת צדקה' - בתורת צדקה ולא כחלק ממצוות
כיבוד הורים. נראה אפוא שלדעתו מצוות כיבוד הורים לעולם אינה מצווה על אדם לפרנס את הוריו מכספו.
להבנה עקרונית זו השפעה אפשרית על היקף החיוב, וכך כותב הב"י (יו"ד רמ):
ונראה שאע"פ שיש לו אינו חייב לספק כל מזונות הצריכים לאביו אלא כופין ליתן לו כפי מה
שהוא חייב לתת לצדקה לפי ממון שיש לו. וכן נראה מדברי הרי"ף והרא"ש שכתבו דשקלינן
מיניה בתורת צדקה ויהבינן לאבוה.

חשוב היטב: מהי סברת הדבר? מדוע מצוות כיבוד הורים לכשעצמה אינה מצווה על פרנסת ההורים גם כאשר אין להם משלהם? מדוע היא מצווה תמיד רק על טרחת הגוף?

ג. הרי"ף סבור אפוא שמצוות כיבוד הורים תמיד מתמצה בטרחת הגוף ולא בפרנסת ההורים מכספו, ואפילו כאשר אין להם בית הדין כופה 'מתורת צדקה' בלבד ובהתאם לגדריה. אולם, מדברי ראשונים אחרים עולה אחרת. נלמד למשל את דברי הסמ"ק (סמ"ק עשה נ):

לכבד אב ואם דכתיב (שמות כ) כבד את אביך ואת אמך, ואמרינן פרק קמא דקידושין איזוהו כבוד אב ואם מאכילו ומשקהו מנעילו וסכו מכניסו ומוציאו, ואם יש ממון לאביו אינו חייב להוציא משלו רק להתבטל ממלאכתו בשביל כבודו. אין לאביו שום דבר ויש לו משלו חייב לזוננו. ואפילו אין לו חייב להשכיר עצמו בשבילו. כדאמרינן (ירושלמי) גדול כבוד האמור באביו ואמו יותר מכבוד הקדוש ברוך הוא, דאלו בכבוד הקדוש ברוך הוא כתוב כבד ה' מהונך, אם יש לך ממון תן, ואם אין לך פטור, ואלו בכבוד אב ואם כתיב כבד, בין יש לך בין אין לך תן. ואמרו בירושלמי ואפילו חוזר על הפתחים ופיר"ת לא שיחזור על הפתחים בשביל אביו אלא חייב לפרנסו משלו אפילו אם יצטרך לחזור על הפתחים אחרי כן (לצורך עצמו).

דייק היטב בדברי הסמ"ק. מניין הוא לומד את חובת הבן לזון את הוריו כאשר אין להם כסף משלהם? הוכח מכך שהוא חולק על הרי"ף!

הסמ"ק לומד זאת מברייתא שמופיעה בירושלמי: 'גדול כבוד האמור באביו ואמו יותר מכבוד הקדוש ברוך הוא, דאלו בכבוד הקדוש ברוך הוא כתוב כבד ה' מהונך, אם יש לך ממון תן, ואם אין לך פטור, ואלו בכבוד אב ואם כתיב כבד, בין יש לך בין אין לך תן'. עולה מכך שמקור החיוב הוא מצוות כיבוד הורים ולא מצוות צדקה, ואילו בכבוד אב ואם כתיב כבד, בין יש לך בין אין לך תן'. לדבריו, דברים שלהם שותפים ראשונים נוספים¹, רב נתן אמר 'משל אב' רק כאשר יש לאב כסף. אך כאשר אין להורים כסף, על הבן כחלק מחובתו לכבד את הוריו, ואיזהו כבוד מאכיל ומשקה, לקנות להם אוכל מכספו ולא להניח להם לרעוב חלילה או לחזר על הפתחים.

ד. נפגשנו לעיל עם הברייתא שממנה הסמ"ג למד את חובת האדם לזון את הוריו כאשר אין להם משלהם. נמשיך ונתבונן בברייתא זו ובאופן שבו פירשו אותה רבותינו הראשונים. נתבונן תחילה מעט באופן שבו היא מובאת בסוגיית הירושלמי. בחלקה הראשון של הסוגיה מובאת המחלוקת שלמדנו לעיל בשאלה האם כיבוד הורים משל אב או משל בן. בהמשך אומר הירושלמי שהברייתא חולקת על הדעה שכיבוד הורים משל אב בלבד (ירושלמי פאה א, א):

מילתא דר' חייא בר אבא פליגא (פני משה: הונא בר חייא אמר משל זקן... מילתיה דר' חייא בר בא פליגא על הונא בר חייא) דאמר ר' חייא בר אבא... דתני ר' שמעון בן יוחאי גדול הוא כיבוד אם ואם שהעדיפו הקב"ה יותר מכבודו. נאמר כאן כבד את אביך ואת אמך ונאמר להלן כבד את ה' מהונך במה את מכבודו מהונך מפריש לקט שכחה ופאה. מפריש תרומה ומעשר ראשון ומעשר שיני ומעשר עני וחלה. ועושה סוכה ולולב שופר ותפילין וציצית. מאכיל את הרעבים ומשקה את הצמאים. אם יש לך

1. ראה למשל: ספר הישר לר"ת סימן קמא, ריטב"א קידושין לא:.

את חייב בכל אילו ואם אין לך אין את חייב באחת מהן. אבל כשהוא בא אצל כיבוד אם ואם בין שיש לך ובין שאין לך כבד את אביך ואת אמך אפילו את מסבב על הפתחים. להבנת הירושלמי הברייתא סבורה שכיבוד הורים משל בן. כך גם כותב היד רמה, רבי מאיר הלוי **אבולעפיה**, בפירושו לקידושין (יד רמה קידושין לב):
מיהו בירושלמי מחייב במצות כיבוד אע"פ שאין לבן כלום ומחזר על הפתחים וי"ל דאינהו סבירא להו כמאן דאמר משל בן.

אולם, רבים מרבותינו הראשונים טענו שהברייתא אינה חולקת בהכרח על הדעה שכיבוד הורים משל אב, הדעה שנפסקה להלכה. כיצד ניתן לומר כך? כיצד תסביר עמדת כיבוד הורים משל אב את הברייתא ש'בין שיש לך ובין שאין לך כבד את אביך ואת אמך אפילו את מסבב על הפתחים'? נפגשנו לעיל עם תשובה אחת לכך, עם הסברו של הסמ"ג לברייתא. לדעתו היא מחייבת את הבן לזון את הוריו משלו כאשר אין להם כסף, שכן לדעתו כאשר אין להורים כסף גם עמדת 'משל אב' מודה ש'משל בן'. אולם, הראשונים שחולקים על כך וסבורים שכיבוד הורים לעולם אינ 'משל בן', אפילו כאשר אין לאב כסף, לא יוכלו לענות כך. כיצד הם יסבירו את הברייתא לפי עמדה זו? נלמד את תשובתו של הר"ש, **רבי שמשון משנץ**, בפירושו למשנה (ר"ש שם):

אבל כשהוא בא אצל כבוד אב ואם בין שיש לך הון בין שאין לך הון כבד את אביך ואת אמך ואפ"ל אתה מסבב על הפתחים, פירוש לא שיתבב את הפתחים ליתן לאביו (את הצדקה) אלא שאם יתן לאביו מה שבידו יהא צריך לחזר על הפתחים בשביל עצמו, ולפי שיטת הירושלמי משמע דמייתי לה סיעתא למאן דאמר משל בן. ולמאן דאמר משל אב יש לדחות כדקא משני בפרק קמא דקדושין (דף לב א) נפקא מינה לביטול מלאכה שאם יבטל ממלאכתו בשביל אביו יהא צריך לסבב את הפתחים בשביל עצמו.

נצעד בעקבות הר"ש לסוגיית הגמ' (קידושין לב):

מיתבי נאמר: כבד את אביך ואת אמך, ונאמר: כבד את ה' מהונך, מה להלן בחסרון כיס, אף כאן בחסרון כיס; ואי אמרת משל אב, מאי נפקא ליה מיניה (הרי הוא לא צריך לחסר מממונו)? לביטול מלאכה.

דברי הרא"ש יבהירו יותר את כוונת הר"ש (קידושין א, נ):

והא דקא אמרינן ואפילו הוא מחזר על הפתחים לא שיכבדוהו משלו ויחזור הוא על הפתחים דהא קי"ל משל אב, אלא בגופו מכבדו (מה שאדם מצווה למאן דאמר משל אב, טרחת הגוף) ובטל ממלאכתו ומתוך כך צריך לחזר על הפתחים.

כיצד מסבירים הרא"ש והר"ש את הברייתא לעמדת כיבוד הורים משל אב? מהי כוונתה?

לפי עמדת 'משל אב' המצווה היא לדאוג ולטרוח בגופו לצורך האכלת ההורים מממונם, ומדברי הגמ' עולה שחיוב זה נאמר גם כאשר על הבן לבטל ממלאכתו. הר"ש טוען שלכך כוונת הברייתא: לחייב את הבן לבטל ממלאכתו לצורך כיבוד הוריו אפילו כאשר הדבר יגרום לכך שיהא 'צריך לסבב את הפתחים בשביל עצמו'.

ה. נוסף ונתבונן בברייתא, 'אבל כשהוא בא אצל כיבוד אם ואם בין שיש לך ובין שאין לך כבד את אביך ואת אמך אפילו את מסבב על הפתחים'. הראשונים הדגישו כפי שראינו שהיא אינה מצווה לחזר על הפתחים ממש. כך כתב הר"ש למשל בשם ר"ת (שם):

פירוש לא שיטבב את הפתחים ליתן לאביו אלא שאם יתן לאביו מה שבידו יהא צריך לחזר על הפתחים בשביל עצמו.

וכך הדגיש הסמ"ק (שם):

ואמרו בירושלמי ואפילו חוזר על הפתחים ופיר"ת לא שיחזור על הפתחי' בשביל אביו אלא חייב לפרנסו משלו אפילו אם יצטרך לחזור על הפתחים אחרי כן.

מדברי התוספות, לעומת זאת, עולה אחרת (קידושין לא):

ובכיבוד אב ואם נאמר כבד את אביך ואת אמך דמשמע בין שיש לו ממון ובין שאין לו והיכא דלית ליה חייב לחזר על הפתחים לזון את אביו ואת אמו.

1. מהו יסוד המחלוקת? מהי סברת הסמ"ק והר"ש הסבורים שלכו"ע הבן אינו חייב לחזר על הפתחים לצורך פרנסת האב? מהי סברת התוספות שמחייבים? נפתח בדברי החזו"א שמסביר את דעת המחייבים (יו"ד קמט, ב):

כשאין לו לאב ויש לו לדידיה לעצמו ואין ידו משגת להאכיל לאביו משלו, וצריך האב לחזר על הפתחים חייב הבן לחזר על הפתחים לקבץ מן המנדבים לאביו, ששימוש זה שהולך תחת אביו הוא בכלל כיבוד דמה לי להביא לו גוזלות לאכול, ומה לי להביא לו מעותיו שבני העיר נותנים לו.

מהי סברת המחייבים?

נפגש עם שני הסברים לדעת הפוסקים. הראשון של הב"ח. כהקדמה לדברים נלמד תוספות שדן במקרה הבא: בדרך כלל כאשר אדם מוצא שתי אבידות, שלו ושל אחר, וביכולתו להשיב רק אחת מהן, מותר לו לבחור בשלו, שלו קודם לכל אדם. אך מה הדין כאשר האבידה השנייה שייכת לאביו? **התוספות** כותבים שמותר לו להשיב את שלו אפילו למ"ד שכיבוד הורים משל בן (ב"מ לג):

ויש לומר אבדתו קודמת, דהיכא דאביו נהנה מגוף הבהמה חייב לכבדו כגון שחוט לי בהמתך, אבל הניחה ליאבד ותביא לי לאכול שגם לאב קשה האבדה אלא שרוצה לאכול.

התוספות מחדשים שאדם חייב לכבד את ההורים מכספו רק כאשר ההורים נהנים מגוף השקעתו, כאשר שוחט את בהמתו עבורם, ולא כאשר ההורים אינם נהנים באופן ישיר מהממון שמשקיע – לכן מותר לו להשיב את אבדתו ולא את אבדת אביו, שכן ההורים לא יהנו באופן ישיר מאבדן אבדתו. הב"ח מסביר לאור יסוד זה את עמדת הפוסקים (יו"ד רמ):

נראה שטעמו כיון שאין האב נהנה בגוף הבזיון שנתבזה הבן בחזרתו על הפתחים אין הבן מחוייב להתבזות בשביל אביו במה שאינו גוף הכבוד. וסברא זו כתבו התוספות למאן דאמר משל בן עיין שם בדיבור רב יהודה אומר משל בן.

הסבר את דברי הב"ח. כיצד ניתן לפטור את הבן מחיזור על הפתחים לאור יסוד התוספות?

התוספות מחדשים כאמור שגם לפי עמדת משל בן, אדם חייב להשקיע מכספו רק כאשר תהיה להורים הנאה מגוף ההשקעה. סברה זו פוטרת לדעת הב"ח גם מחיזור על הפתחים: ההורים לא יהנו מגוף הביזיון שיתבזה עבורם אלא מהכסף שיקבל, ולכן הבן אינו חייב להתבזות כך עבורם.

חשוב היטב: מה יענו התוספות שמחייבים לחזור על הפתחים לב"ח, הרי הב"ח השתמש ביסוד שהם חידשו כדי להסביר את הפוטרים? חשוב על הבדל בין הנידונים.

התוספות יענו שסברתם מגבילה רק את היקף חובת ההשקעה הכספית (לדעה שיש חובה כזו, עמדת משל בן) - שחובת ההשקעה הכספית קיימת רק כאשר ההורים נהנים מגוף ההוצאה. אולם, החובה לחזור על הפתחים מגיעה ממקום אחר: הבן הרי חייב לטרוח בגופו כדי להאכיל את הוריו, וכשם שהוא חייב ללכת להביא להם גוזלות, כך הוא חייב ללכת לאנשים לבקש מהם כסף אם הוריו זקוקים לכך. נכון שחובה זו כרוכה בביזיון ובחוסר נעימות, וההורים לא יהנו כמובן מגוף הביזיון חלילה, אך אין בכך כדי לפטור את האדם מחובתו לטרוח בגופו לצורך האכלת הוריו, חובה שמחייבת אותו לחזור על הפתחים כאשר הם צריכים לכך.

חשוב על הסבר אחר לדעת הסמ"ק והר"ש מהסברו של הב"ח, הסבר שלא יתבסס על דברי התוספות בב"מ.

יתכן שלדעתם חיזור על הפתחים אינו חלק מהמצוה לטרוח בגופו להאכלת הוריו. זאת בשל הביזיון הגדול הכרוך בכך. הציווי לטרוח בגופו לצורך האכלת ההורים עוסק במציאות נורמלית ובריאה: ללכת לשוק ולקנות אוכל להורים הזקנים שאין בכוחם ללכת לשוק בעצמם, לבשל עבור ההורים הזקנים שכבר אין בכוחם לבשל אוכל לעצמם. ציווי זה אינו עוסק במציאות חולה וקיצונית של צורך לחזור על הפתחים ולפשוט יד לצדקה, דבר שיש בו ביזיון גדול שהתורה אינה דורשת מהאדם.

שאלות להתבוננות וסיכום:

- משל מי? רב יהודה אמר: משל בן, רב נתן בר אושעיא אמר: משל אב. הסבר את המחלוקת. מהי הכרעת ההלכה? מה הדין כאשר אין להורים כסף, האם אז יודו כולם שכיבוד הורים משל בן? הצג את מחלוקת הראשונים ביסוד החיוב במקרה זה ונסה להסביר אותה.
- דתני ר' שמעון בן יוחאי גדול הוא כיבוד אם ואם שהעדיפו הקב"ה יותר מכבודו. נאמר כאן כבוד את אביך ואת אמך ונאמר להלן כבוד את ה' מהונך במה את מכבדו מהונך מפריש לקט שכחה ופאה... אם יש לך את חייב בכל אילו ואם אין לך אין את חייב באחת מהן. אבל כשהוא בא אצל כיבוד אם ואם בין שיש לך ובין שאין לך כבוד את אביך ואת אמך אפילו את מסבב על הפתחים.
- מה הקושי מהברייתא על עמדת משל אב? הצג שתי תשובות של רבותינו הראשונים.
- בין שיש לך ובין שאין לך כבוד את אביך ואת אמך אפילו את מסבב על הפתחים. האם הברייתא מחייבת את האדם לחזור על הפתחים לצורך פרנסת הוריו? הצג את מחלוקת הראשונים בפירוש הברייתא. נסה להסביר את העמדות השונות, את סברת המחייבים ואת סברת הפוטרים. איזו מהעמדות מובנת לך יותר?

השקעה כספית בכיבוד הורים ב

א. נמשיך להתהלך בסוגיית ההשקעה הכספית במצוות כיבוד הורים ונפנה למרחב נוסף שלה. נפתח במעשה המפורסם בדמא בן נתינה (קידושין לא):

אמר רב יהודה אמר שמואל, שאלו את ר' אליעזר: עד היכן כיבוד אב ואם? אמר להם: צאו וראו מה עשה עובד כוכבים אחד לאביו באשקלון ודמא בן נתינה שמו, בקשו ממנו חכמים אבנים לאפוד בששים ריבוא שכר, ורב כהנא מתני: בשמונים ריבוא, והיה מפתח מונח תחת מראשותיו של אביו, ולא ציערו. לשנה האחרת נתן הקדוש ברוך הוא שכרו, שנולדה לו פרה אדומה בעדרו. נכנסו חכמי ישראל אצלו, אמר להם: יודע אני בכם, שאם אני מבקש מכם כל ממון שבעולם אתם נותנין לי, אלא אין אני מבקש מכם אלא אותו ממון שהפסדתי בשביל כבוד אבא.

ר' אליעזר נשאל עד היכן כיבוד אב ואם והביא כדוגמה את מעשיו של דמא בן נתינה שויתר על רווח גדול כדי שלא להעיר את אביו. האם ניתן ללמוד מגמ' זו שאדם חייב לנהוג כך? אם אכן ניתן ללמוד זאת, כיצד נסביר את הדבר, הרי להלכה כיבוד הורים 'משל אב' ולא 'משל בן'? נפגש עם התמודדות הר"ן עם השאלות (קידושין דף יג. בדפי הרי"ף):

ומסקינן משל אב דכיון דעבדו בה עובדא הכי הלכתא וכי תימא אם כן תקשי לן הא דאמר' לעיל עד היכן כבוד אב ואם צאו וראו מה עשה עובד כוכבים אחד באשקלון שהפסיד בשבילו ששים רבוא שכר איכא למימר דכי אמרינן דדוקא משל אב הני מילי לכבודו אבל כדי שלא לצערו יש לו לאבד כל ממון שבעולם אי נמי כי אמרינן משל אב הני מילי בדאיכא חסרון כיס אבל התם עבורי רווחא בעלמא הוה (הפסד רווח בלבד) והכי נמי מוכח בגמ' דאמרינן מיתבי נאמר כבוד את אביך ואת אמך ונאמר כבוד את ה' מהונוך מה להלן בחסרון כיס אף כאן בחסרון כיס ואי אמרת משל אב מאי נפקא ליה מיניה ומפרקי' נפקא ליה מיניה לבטול מלאכה.

מהן שתי תשובות הר"ן? נסה לנסח כל תשובה ככלל שמגביל את היקף הפסיקה שכיבוד הורים משל אב – מתי הבן חייב להפסיד כסף לצורך כיבוד הורים?

נתמקד בתשובתו הראשונה: אסור לבן להעיר את האב למרות שהדבר יוביל להפסד כספי משום ש'כדי שלא לצערו יש לו לאבד כל ממון שבעולם'. הבן אינו מחויב אמנם להוציא מכספו כדי לכבד את הוריו, להאכילם ולהשקותם, אך כדי שלא לצערם עליו לאבד כל ממון שבעולם.

תשובת הר"ן קשה לכאורה: היתכן שאדם מחויב להפסיד סכום כה גדול רק כדי שלא להעיר את אביו משנת צהרים? זאת ועוד, הרי הר"ן סבור ש'כיבוד הורים משל אב' אפילו כאשר אין לאב כסף משלו, ואפילו אז מצוות כיבוד הורים לכשעצמה אינה מצווה את הבן להוציא מכספו², ואם אפילו אז הבן אינו חייב אז איך יתכן שכדי לא להעיר את האב הוא חייב בכך, 'לאבד כל ממון שבעולם'?

השיטה לא נודע למי מציע תשובה נוספת (קידושין לב):

1. כלומר, הברייתא שאומרת שאדם חייב להאכיל ולהשקות את הוריו מחייבת אותו לעשות זאת מכספם, והחובה היא לטרוח בגופו בקניית והכנת והגשת האוכל. המצוה אינה מחייבת אותו להוציא ממון כדי להאכילם.
2. ורק מצוות צדקה מחייבת אותו במקרה זה.

אי נמי התם לא קאמר ליה ר' אליעזר למימר דמחוייב איניש בהכי, אלא לשאת קל וחומר מאותו גוי ולעשות לפנים משורת הדין.

מהי תשובת השיטה לא נודע למי? מה ההבדל ההלכתי העקרוני בין תשובתו לשתיתשובות הר"ן?

לדבריו, הדיון בין השואלים לר' אלעזר אינו דיון הלכתי רגיל. ר' אליעזר צייר את דמא בן נתינה כמודל, והוא לא התכוון לומר שכל אדם מחויב לנהוג כך.

ב. נפגשנו לעיל עם תשובתו הראשונה של הר"ן שחילק בין כבוד לצער, 'כי אמרינן דדוקא משל אב הני מילי לכבודו אבל כדי שלא לצערו יש לו לאבד כל ממון שבעולם'. נמשיך למקום נוסף שבו נטענה טענה זו. נפתח בגמ' שמקשה על עמדת משל אב (קידושין לב.):

ת"ש, שאלו את ר"א: עד היכן כיבוד אב ואם? אמר להם: כדי שיטול ארנקי ויזרקנו לים בפניו, ואינו מכלימו; ואי אמרת משל אב (וא"כ מוכרחים לומר שהארנק שייך לאב ולא לבן³) מאי נפקא לי' מיניה (אם הארנק שייך לאב מה המעלה בכך, מה איכפת לבן שהאב זורק את ארנקו לים ומדוע רבי אלעזר רואה בכך מעלה גדולה כל כך?) בראוי לירשו (הארנק אכן שייך לאב, ובכל זאת ר' אליעזר משבח את הבן משום שירושתו נפגעת ובכל זאת הוא שותק).

עולה אפוא מהסוגיה שלפי עמדת 'משל אב' מוכרחים לומר שהארנק שייך לאב, שכן לעמדה זו אם הארנק היה שייך לבן היה מותר לו למנוע מאביו לזרוק אותו. והנה, למרות שהרמב"ם פוסק שכיבוד הורים משל אב, בכל זאת הוא כותב (ממרים ו, ז):

עד היכן הוא כיבוד אב ואם, אפילו נטלו כיס של זהובים שלו והשליכו בפניו לים לא יכלימם ולא יצער בפניהם ולא יכעוס כנגדם אלא יקבל גזירת הכתוב וישתוק.

התבונן בדברי הרמב"ם והקשה על דבריו! נסה להתמודד עם הקושיה.

מאחר שהרמב"ם פוסק שכיבוד הורים משל אב, ומצוות כיבוד הורים אינה מחייבת הוצאת ממון, כיצד הוא כותב שכן חייב לאפשר לאביו לזרוק את ארנקו ולאבד את כספו? ועוד שדבריו מנוגדים לגמ' שהסבירה שלמ"ד משל אב הארנק שייך לאב!

נלמד שתי תשובות, של הכסף משנה והלחם משנה. הכסף משנה יישם את חילוקו של הר"ן (שם): ויש לומר דסבירא ליה דכי אמרינן דוקא משל אב הני מילי לכבודו אבל כדי שלא לצערו יש לו לאבד כל ממון שבעולם (ולכן הרמב"ם כתב שהארנקי שייך לבן למרות שפסק שכיבוד הורים משל אב).

הסבר את תשובת הכסף משנה.

3. לפי שיטה זו מוכרחים לומר שהארנק שייך לאב שכן אם הארנק שייך לבן הוא לא היה חייב להניח לאב לזרוק, הרי הבן אינו חייב להפסיד מכספו לצורך כיבוד הורים.

גם עמדת 'משל אב' מודה שכדי שלא לצער את האב על הבן להפסיד ממון. ומאחר שבן שימנע מאביו בכוח לזרוק את ארנקו יצער אותו, וכדי שלא לצער יוש לו לאבד כל ממון שבעולם', הרי שאסור לבן למנוע מאביו לזרוק את ארנקו.

הלחם משנה הציע תשובה נוספת (שם):

ולי נראה לתרץ דרבינו אית ליה כדעת הרמ"ה שכתב הטור ביורה דעה סי' ר"מ דהא דבארנקי של בן מצי לאכלומיה דוקא מקמי דשדייה לים דאפשר דמימנע ולא שדי ליה אבל בתר דשדייה אסור לאכלומיה דמאי דהוה והשתא כי שתיק הוי כבוד שאין בו חסרון כיס ומיחייב בגויה ע"כ, ומשום הכי כתב רבינו אפי' נטלו כיס של זהובים שלו והשליכו לים בפניו וכו' כלומר אחר שזרקו אין לומר לו כלום דאחר שזרקו אין להכלימו דאע"ג דקי"ל משל אב היינו דוקא שיוכל למחות בידו קודם שיזרקנו וכדברי הרמ"ה.

הסבר את תשובת הלחם משנה.

לפרשנות הרמב"ם, הברייתא עוסקת בצורה שבה על הבן להגיב לאחר הזריקה, 'עד היכן הוא כיבוד אב ואם, אפילו נטלו כיס של זהובים שלו והשליכו בפניו לים לא יכלימם ולא יצער בפניהם ולא יכעוס כנגדם', לאחר הזריקה, 'אלא יקבל גזירת הכתוב וישתוק'. מאחר שכן, אין קושי בפרשנותו שהארנק שייך לבן על אף פסיקתו שכיבוד הורים משל אב.

חשוב היטב: מדוע הרמב"ם פירש כך את הברייתא, שהיא נאמרה לאחר הזריקה?

יתכן שלהבנתו, לפני הזריקה, אפילו עמדת 'כיבוד הורים משל בן' תסכים שהבן רשאי לנסות למנוע מאביו לזרוק את ארנקו לים. רכוש הבן, כבודו, אינם הפקר. הבן נדרש אמנם לכבד את הוריו ואפילו להוציא מכספו לצורך כך, אך יתכן שאין בכך בכדי לאסור עליו להתנגד למעשי בריונות שרומסים את כבודו כאדם עצמאי. לכן, הרמב"ם העדיף לפרש שהברייתא עוסקת בתגובת הבן לאחר הזריקה. שכן לדעתו טרם הזריקה הבן רשאי לנסות להתנגד בעדינות ככל שאפשר למעשי האב אפילו אם כיבוד הורים משל בן.

ג. לאחר שנפגשנו עם שני מקומות שבהם יסוד הר"ן מופיע, ולפני מפגש ודיון בהשלכות נוספות, ננסה להתבונן מעט בסברתו – מהי סברת החילוק? מדוע 'כי אמרינן דדוקא משל אב הני מילי לכבודו אבל כדי שלא לצער יוש לו לאבד כל ממון שבעולם'? מהו יסוד החיוב? מתבקש לתלות אותו בכך שהאיסור על צער האב נובע ממצוות לא תעשה, ובלא תעשה הר"ן הרי כתב 'אבל במצות לא תעשה את כל הון ביתו יתן קודם שלא יעבור עליה'. איזו מצוות לא תעשה יכולה לעמוד בבסיס האיסור לצער? יתכן שמצוות מורא הורים, 'איש אמו ואביו תיראו', הנחשבת אולי לעניין גדרי חובת ההשקעה הכספית כמצוות לא תעשה⁴. **החתם סופר** תלה את האיסור בחידושיו במצוות לא תעשה מובהקות יותר, איסור קללת האב והכאתו (ב"מ סב):

דודאי מה שכתב הר"ן דלהציל מצער הוא משל בן לאו היינו ממצוות עשה דכבד את אביך, דזה לא נאמר אלא משל אב ולא משל בן, אך הוא מאביזרייהו דהכאה וקללה.

4. הרמב"ם מונה אותה כמצוות עשה (ספר המצוות עשה ריא).

נתבונן ביישום מרכזי של יסוד הר"ן בשאלה הבאה: מקובל שבן אינו חייב לציית להוריו בבחירת רעייתו. מקור הדברים בדברי המהרי"ק ונתבונן בקצרה בנימוקיו (שו"ת מהרי"ק קסו):
 ואשר נסתפקת אם יש כח ביד האב למחות ביד בנו לישא אשה אשר יחפוץ בה הבן לע"ד נראה שאם היא אשה ההוגנת לו שאין כח ביד האב למחות ביד הבן, חדא דאפילו לענין ממון אודי ליה רבנן לרבי ירמיה כמאן דאמר משל האב וכן פסקו כל פוסקי הלכות אשר ראיתי, כל שכן הכא שהוא דבר השייך בצערא דגופא להניח האשה אשר חפץ בה ויצטרך לקחת אשה אחרת אשר לא תישר בעיניו כל כך. ועוד דקרוב הדבר בעיני להיות כמצוה לעבור על דברי תורה שהרי אמרו רבותינו ז"ל אסור לאדם שיקדש את האשה עד שיראנה... הרי שהקפידו שיקח אשה אשר יחפוץ בה ותמצא חן בעיניו וכן בכמה מקומות חשו חכמים ז"ל לחבב האשה על בעלה... ועוד דעד כאן לא מיפלגי אם משל אב אם משל בן אלא בדבר דשייך האב בגווה פרנסת האב שצורך גוף האב וקיומו אבל במלתא דלא שייך בגווה כי הכא פשיטא דאין כח לאב למחות בבן לא משום כבוד ולא משום מורא, דלא שייך כבוד אלא כגון מאכילו משקהו מלבישו מנעילו כו' מורא לא ישב במקומו ולא סות' את דבריו כו' וכן כיוצא בזה דשייך לאב אבל במלתא דלא שייך האב בגווה פשיטא דאין כח האב למחות ביד בנו.

מהם נימוקי המהרי"ק? נסה לנסח את הנימוק האחרון ככלל רחב בהיקף מצוות כיבוד אב.

חלק מרבותינו הגבילו את היקף הדברים לאור יסוד הר"ן. הם הסיקו מדבריו שכאשר הנישואים 'צערו' את האב על הבן להישמע לרצונו ולבטלם. המכתם לדוד, ר' דוד פרדו⁵, דן במקרה שבו אחיו של האב הצהיר שהאב לא יהנה מירושתו אם בתו תתחתן עם אדם מסוים. **המכתם לדוד** פסק שהבת צריכה במקרה זה להישמע לאביה ונלמד את נימוקיו (י"ד לג):

אכן אחר קצת התבוננות בעין רואה כל האמור משנה שאינה צריכה היא דשניא היא דא מנדון דמיירו ביה הרבנים דלעיל, דהתם איירי בדלית ליה לאב פסידא כלל אם יקח הבן אותה אשה אלא דאינו חפץ בה מאיזה טעם הידוע לו ולכך רוצה למחות בבן ובכהאי גוונא הוא דפסקו שאין חייב הבן לשמוע לאב שאין זה בכלל כבוד ולא בכלל מורא, וכנראה להדיא מדברי קדשו של מהרי"ק שכתב אבל במלתא דלא שייך האב בגווה כי הכא פשי' דאין כח באב למחות כו'... אבל נידון דידן לא דמי כלל דהכא אם בת זו נשאת עם זה שנשבעה לו נמצאת על ידי זה מפסדת לאביה מלירש בנכסי אחיו הראויים לו ופסקא לחיותיה כמו שבא בשאלה שיאודה אחיו גזר אומר שאם יתקיים זווג זה ליהוי באעבורי אחסנתא מראובן אחיו ומשום הכי הוא דאביה אינו רוצה בקיומו וצווח ככרוכיא מפני הפסד ממונו וכיון שכן טעמו וממשו שנינו דאלים גובריה דאב למחות בידה לא תקום ולא תהיה, חדא מכח מה שכתב האשל הגדול עין משפט הר"ן ז"ל גבי ההיא דפסקינן בפ"ק דקדושין בכבוד הלכתא משל אב וז"ל וכ"ת א"כ תיקשי לן הא דאמרינן לעיל עד היכן כבוד א"ו א"ו כו' כהיא דאשקלון שהפסיד בשבילו ס' ריבוא. איכא למימר דכי אמרי' דוקא משל אב הני מילי לכבדו אבל כדי שלא לצערו יש לו לאבד

5. מתוך פרויקט השו"ת: "רבי דוד בן יעקב פרדו נולד בונציה בשנת ה"א תע"ח (1718) ושימש כרב בקהילות בלקניות שונות, ביניהם ספלטו וסרג'בו. בשנת ה"א תק"מ (1780) הוא עלה לארץ ישראל, ונתמנה לראש הישיבה הספרדית חסד לאברהם שבירושלים. הוא נחשב לאחד המפורסמים שברבני ירושלים, וכתב פירוש למשנה בשם שושנים לדוד; פירוש לתוספתא בשם חסדי דוד; פירוש לספרי בשם ספרי דבי רב, וכן חיבורים נוספים. לתשובותיו הוא ייחד את ספרו מכתם לדוד. בנו נשא לאשה את בתו של ר' חיים יוסף דוד אזולאי (החיד"א) אשר כיבד אותו מאד. נפטר בשנת ה"א תק"נ (1790)."

כל ממון שבעולם ע"ש וכך תירץ מרן הקדוש ז"ל בכסף משנה ובב"י /ביו"ד/ סי' ר"ס גבי ההיא דפ' הרי"ף והרמב"ם בזורק כיס לים... נמצא דלפום הך תירוצא סליק לן לדינא אליבייהו דהרי"ף והרמב"ם דהיכא דאיכא צערא לאב פסקינן דחייב משל בן ולפי זה הכא דאיכא צערא ורבה היא אליו משום פסידא דממונא חייבת היא שלא לצערו אפילו היה בדבר פסידא לנפשה טובא.

מהי תשובת המכתם לדוד? מהו נימוקו? כיצד הוא למד זאת מדברי הר"ן?

הנצי"ב דן במקרה שבו אב מתנגד לנישואים שיגרמו לו לביזיון וצער, יתכן שכתוצאה מתפיסת הקהילה והמשפחה שהנישואים אינם מכובדים ומתאימים⁶ (משיב דבר ב, 1):
 נראה דהא דאלי' ביו"ד (סי' ר"מ סכ"ה) וכן אם האב מוחה בבן לישא איזה אשה שיחפוץ בה, א"צ הבן לשמוע אל האב, זה אינו אלא באופן שאין באשה שחפץ בה בזיון וצער לאב אבל ביש בזיון אסור לישאנה... והנה נאמר על זה הדין שאר טעמים במהרי"ק (שורש קס"ו א') דכבוד אב אינו אלא במה שנוגע לו להאכילו וכדומה, אבל במה שאינו נוגע לו אין חיוב... ולפי זה הטעם אם היה נוגע נשיאת אשה זו להנאתו היה מחויב לישאנה ולא אחרת, וכל שכן שאסור לישא אשה שהיא בזיון אב דגרע טובא דקאי בארור מקלה אביו ואמו.

כך כותב גם הרב עובדיה יוסף בספר הליכות עולם (ח, עמ' קמג):

וראיתי בספר תורה תמימה שכתב להקשות על דברי מהרי"ק שאם האב מוחה בבנו שלא ישא אשה פלונית אין צריך לשמוע לו, קשה שהרי יצחק צוה על יעקב לא תקח אשה מבנות כנען, ואם איתא שאין צריך לשמוע לו, לא היה לו לומר בלשון צואה, אלא בלשון בקשה, דלא שייך ציווי בכהאי גוונא. וצ"ע ולא קשיא מידי שכבר כתב הגאון הנצי"ב בשו"ת העמק משיב דבר ח"ב שאם יש בזיון וצער להורים בנישואי בנם צריך לשמוע בקולם שהרי אסור לבזות ההורים כמו שנאמר ארור מקלה אביו ואמו, וא"כ אסור לו לישאנה.

נסה להתמודד עם הנימוקים של המכתם לדוד והנצי"ב ולערער על היישום של דברי הר"ן בשאלה זו, וכן על הגדרת הדבר כ'ארור מקלה אביו ואמו'.

הדברים קשים לכאורה, ונתבונן למשל בפסיקתו של המכתם לדוד: הבת רוצה להתחתן עם אדם מסוים, ומדוע עליה להתחשב בדוד שגזר שהאב לא יהנה מירושתו אם תחתן? וכן בשאלה של הנצי"ב: בן להורים מקהילת סטמר רוצה להתחתן עם יהודיה כשרה ממשפחה דתית לאומית. נניח שהדבר יגרום ל'ביזיון וצער להוריו' בסביבתם הקרובה, האם בגלל זה יהיה אסור לו להתחתן? הר"ן חידש אמנם שעל הבן להפסיד כל ממון שבעולם כדי שלא לצער את האב, והחתם סופר הסביר שהדבר נובע מראיית הצער כ'אבזרייהו דהכאה וקללה', אך נראה שהדבר נכון רק בפעולה שבין הבן לאב – לריב עמו כדי שלא ישליך ארנק וכו' – ולא בפעולה שאינה נוגעת ישירות לאב. כך הוא בנישואים: זכותו היסודית של הבן לבחור עם מי להתחתן, ופעולה זו אינה נוגעת ישירות לאב וממילא אין לראות בה משום 'אבזרייהו דהכאה וקללה'. איום הדוד לנשל את האב מהירושה או תפיסות הקהילה שגורמות לקושי חברתי של האב, אינם יכולים להכתיב לבן את נישואיו.

6. הרי אם מדובר במצב שבו הנישואים בעייתיים הלכתית מצד עצמם לא היה צורך לדבר על ביזוי האב, אלא על כרחך שהדיון במצב שבו הנישואים מותרים אלא שבתודעת בני הקהילה או החסידות וכו' הם אינם ראויים והדבר יבזה את האב.